

EZOTERIZMAS LITERATŪROJE IR LITERATŪROS ISTORIJOJE

Viktorija Daujotytė-Pakerienė

Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros profesorė

Šis straipsnis susijęs su ezoterizmo sąvokos dažnėjimu humanistikoje. Bandoma aiškintis šios sąvokos šaknis tradicijoje. Grįžtama prie ezoterizmo ištakų, ieškoma ryšio tarp ezoterizmo ir idealistiškai aiškinamos meno bei kūrybos prigimties. Pabrėžiant ezoterizmo ir modernizmo sąveiką, dėmesys sutelkiamas į XX a. pradžios lietuvių literatūrą, programiškai reiškusių slaptumo, kažko „aukštesnio, mistiško“ pasiilgimą. Konstatuojamos ezoterizmo, okultizmo, misticismo, iš dalies ir hermetizmo sąsajos. Dabar ezoterizmo sąvoka yra plačiausia¹.

Metodologiškai orientuojamasi į fenomenologinę literatūros ir literatūros proceso sampratą. Sąmonės kūrybinė veikla, susieta su daugiopais patyrimo klodais, nėra išskaidoma į racionaliai, priešastingai suvokiamus ir aiškinamus klodus. Literatūros procesuose svarbūs ne tik išoriniai (socialiniai, politiniai, ekonominiai) veiksniai, bet ir vidiniai sąmonės judesiai, susiję su aiškesnėmis ar sunkiau paaiškinamomis ilgesio, nerimo, ieškojimo būsenomis, su subjektyviomis kūrėjų patirtimis, vienas kito perskaitymu.

¹ *Эзотеризм. Энциклопедия*, Минск: Интерпрессервис, Книжный Дом, 2002, 6.

Pirminiais ryšiais ezoterizmas susijęs su pirmykštėmis ir misterinėmis religijomis, jis rodo uždarumą, tikybos doktrinų ir kulto slaptumą. Kultūros istorijoje ezoterizmas reiškia bendresnį polinkį į paslaptinę, neišaiškinamumą tiek pačiame žmoguje, tiek jo pasaulyje. Ezoterizmas yra sena intelektualinė tradicija, įgalinanti alternatyvos buvimą. Magija ir okultizmas vienais atvejais yra siauresni, kitais – platesni ezoterizmo rėmai.

Literatūros ezoterizmas nesilaiko jokios doktrinos ribų, yra eklektiškas.

Bendrieji bruožai

Ir Rytų, ir Vakarų kultūrose veikia hermetinė arba mistinė mąstymo tradicija. Žmogus savo ilgaamžėje istorijoje siekė ne tik tikrovės skaidrumo, bet ir nuo jos bėgo trokšdamas paslapties, nirvanos. Bėgimas, slėpimasis nuo tikrovės rodo ir tikrovės trūkumą, tikrovės ir jos daiktų pasiilgimą. Kūrybingoje prigimtyje savaip dvejinasi abi tikrovės – pasaulio meilė ir pasibodėjimas juo (*taedium vitae*; taip pavadintas ir Jurgio Baltrušaičio eilėraštis). Pasitraukimo nuo gyvenimo, nirvanos vilionės susijusios ir su kūrybingo individo pastanga išsi-

skirti, rasti kitiems neprieinamą nišą – *Dieviškąjį Nieką*, ištartą Vytauto Mačernio. Šio poeto kūryboje išreikšta ir nirvanos (galutinio išsilaisvinimo, galutinės ramybės) siekiamybė:

Viršūnė ta, kurios pasiekei,
Matuojasi vienatvės valandom.
Tau svetimi veiksmai ir siekiai
Pagrimzdusiam Nirvanos Tuštumon.

Prieš Antrąjį pasaulinį karą ir jo metais lietuvių literatūroje sustiprėjo slėpimosi paslaptį būsena, persmelktos katastrofų, eschatologinių vaizdinių. Jų ištakos – XX a. pradžioje, kai lietuvių literatūra skubiai periminėjo XIX a. pabaigoje Vakarų Europą ištikusios dvasinės krizės nuotaikas, apibendrintai išsakytas Oswaldo Spenglerio filosofiniame veikalė *Vakarų saulėlydis* (1918–1922). Jos rėmėsi ir Friedricho Nietzsche's mąstymu. Galima nujauti, kad praėjus šimtui metų tamsiosios nuotaikos savaip grįžta; praradusios pirmą pradžį naivumą jos tapatinasi su simuliakrų formomis. Šias problemas savo naujojoje filosofinėje studijoje *Niekis ir Esmas* tyrinėja Arvydas Šliogeris. Apie studiją informuojančioje publikacijoje teigiama: „Per pitagorizmą, neoplatonizmą, gnosticizmą, Hermio Trismegisto ir jo adeptų raštus, per helenistinę ir krikščioniškąją mistiką, kabalą, per hėgeliško tipo spekuliacijas vakarietiškos Nirvanos sindromo aktualizacijos pasiekia dabartį ir reiškiasi įvairiausių teosofijų, scientologijų, parapsichologinių ir net avangardinių pseudomokslinių mikro ir makrofizikos doktrinų pavidalais“². Tai skvarbus ir teisingas pastebėjimas. Bet kas skaidrumo siekiančiam protui yra tik mistifikacijos, kūrybinei sąmonei gali atsiverti kaip būtineji dvasios išbandymo keliai, net jei

² Arvydas Šliogeris, „Nirvanos sindromas“, *Naujoji Romuva* 2, 2004, 55.

heidegeriškąja prasme tai yra *klystkeliai*. Kalbos tinklų tankinimas poezijoje neišvengiamai uždaro tekstą jo paties rėmuose, hermetizuoja. Kalbos galimybės gali būti mistifikuojamos kaip ir bet kuris žmogaus patyrimas. Bet akcentuodami patirtį kaip niekuo neapribojamą santykį su tuo, kas laikoma tikrove ir kas ja nelaikoma, turime atidžiai žvelgti ir į tuos kultūros reiškinius, kurie remiasi hermetine arba mistine mąstymo tradicija. Kūrybos procesai iš esmės gali būti suvokiami kaip uždari, slapti.

Vieną iš svarbiųjų kūrybos intencijų galima apibrėžti kaip siekį peržengti ribą tarp to, kas žinoma ir nežinoma, įsiskverbti į nežinomybę, į *anapus*³. Šis paslaptingas pradas tyrinėtojų interpretuojamas ir kaip meno paskata, itin dažnai siejama su muzika: muzikos harmonija atskleidžia visatos paslaptis. Slapties intencija įvairiai modifikuojama Antikoje, Viduramžiuose, sustiprinama romantizmo. Humanistikos erdvė yra bendra: literatūros pokyčiai susiję ir su filosofija, kaip bendriausiu mąstymu apie žmogų ir pasaulį, su dvasinės žmogaus patirties raiška.

XIX a. pabaigoje sustiprėja *neoidealizmas* – kaip priešprieša pozityvizmui ir materializmui. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje paslapties siekinys įvairiais kalbos būdais įrašomas į naujasias filosofijos ir meno kryptis. Daugelis modernių Europos minties tendencijų susijusios su Nietzsche's filosofija⁴. Jurgenas Habermasas Nietzsche's pozicijas sieja su švietimo dialektikos atsisakymu ir taip išreiškia jo

³ К. Зеллигманн, *История магии и оккультизма*, Москва: Крон-Пресс, 2001, 423.

⁴ Nietzsche's įtaka A. Herbačiauskui atskleista Aušros Jurgutienės straipsnyje „Juozapas Albinas Herbačiauskas ir Friedrich Nietzsche“, *Darbai ir dienos* 8(17), 1999, 79.

kritinio mąstymo esmę: „Kadangi metodikos paisantys humanitariniai mokslai laikosi klaidingo, tiksliau sakant, nepasiekiamo objektyvumo idealo, jie neutralizuoja būtinus gyvenimo standartus ir skleidžia paralyžiuojantį reliatyvizmą“⁵. Atribodamas *ratio* ambicijas, Nietzsche atsigręžia ir į žynius, orakulus, į jų slaptąjį žinojimą, metaforiškai, perkeltine prasme pasiremia Zoroastro, parsizmo religijos kūrėjo, vardu. „Kritiškame žvilgsnyje į save“ (*Tragedijos gimimo* teorinis prologas) Nietzsche klausia: *ar nesidaro būtina*, kad tragiškasis šitos kultūros žmogus, mokydamasis būti griežtas ir žiaurus, imtų geisti naujo, *metafizinės paguodos meno*, tragedijos kaip jam priklausančios Helenės, ir kaip Faustas sušuktų:

Nejaugi jos paveikslas nemirtingo [...] Neatgaivinsiu aš galų gale?⁶

Johanno Wolfgango Goethe's *Fausto* citata neatsitiktinė. Genamas įžengimo į nežinomybę aistros, Faustas sudaro sandėrį su antgamtinę galia. Ženklas, kurį menas prisimena iš pačių seniausių laikų – aistra žinoti, patirti – stumia nusikalsti žemiškajai tvarkai, peržengti ribą, atsidurti paslapties zonoje. Cituotoje Nietzsche's mintyje neapeinama ir metafizinės meno paguodos viltis. Vienu ar kitu būdu ši viltis yra įrašyta į tragiškojo filosofo mąstymą – netgi neigiant pačią metafiziką Dievo mirties išartimi, įvairiai interpretuojama, bet iš esmės slapta ir nepaaiškinama.

Aušros Jurgutienės studijoje *Naujasis romantizmas – iš pasiūlgimo* užčiuopiamas tas pats metafizinės paguodos nervas, pulsuojantis ir

XX a. pradžios lietuvių mene: „O dabarties žmogaus santykis su (neo)romantizmo tradicija labai komplikuoatas: jis deklaruoja atmetą išrašytas romantines banalybes, bet sykiu tebejunta iš jos ateinantį gyvą nervą, iš meno vis dar tikėdamasis dvasinės ir metafizinės paguodos“⁷. XX a. pradžios lietuvių kultūroje susiduria modernizmo kryptys (neoromantizmas, simbolizmas, impresionizmas). Kryptys susidaro veikiant kultūriniam pasaulėvaizdžiui, neapribotam tautinių ar valstybinių sienų. Kartu kryptys sudaro kultūrinio pasaulėvaizdžio rėmus, neišvengiamai susijusius ir su nacionaliniais savitumais, taip pat ir paslapties nuojautomis, vienaip ar kitaip reiškiančiomis ir metafizinę paguodą, suartinančią su paslaptimi.

XX a. pirmieji dešimtmečiai Europos kultūros istorijoje paženklinoti savotiškos fenomenologinės redukcijos: ribojamas dėmesys išorės įvykiams, išorės pasauliui. Kazimiro Malevičiaus „Juodas kvadratas baltame fone“ yra iškalbus šios redukcijos ženklas. Nereikia ieškoti paveiksle gamtos, žmogaus figūros ar veido – susitelkime į gryną tapybos aktą – į daiktą. Marcelis Proustas parašo romaną *Prarasto laiko beieškant*, tais pačiais 1913 metais pasirodo ir Edmundo Husserlio publikacija apie grynosios fenomenologijos ir fenomenologinės filosofijos idėjas. Fenomenologinis santykis yra palankesnis metafizinei slapčiai, jos išvalgai. Maždaug nuo paskutinio XIX a. dešimtmečio iki 1914 m. Europos menas radikaliai modernėja. Iki to laiko ir lietuvių literatūroje įvyksta lūžis: iš pasaulio į sąmonę. Šatrijos Raganos kūryba susijusi su *vidinės tikrovės kalbos* kūri-

⁵ Jurgen Habermas, *Modernybės filosofinis diskursas*, Vilnius: Alma littera, 2002, 101.

⁶ Friedrich Nietzsche, *Tragedijos gimimas*, Vilnius: Pradai, 1997, 30.

⁷ Aušra Jurgutienė, *Naujasis romantizmas – iš pasiūlgimo*, Vilnius: LLTI, 1998, 1.

mu. Pro sąmonės struktūros ryškėja pasąmonės vingiai, intuityvioji kalba, skirta vidinei slapybei atskleisti. Žmogus suvokiamas kaip *egzoteriškas* ir kartu *ezoteriškas*. Kaip egzoterinis subjektas jis pažįsta pasaulį ir jam išpaireigoja. O ezoterinėje vienuoje klausosi sielos balso ir bando atspėti sapno prasmę. *Sapnas* atsiveria kaip nežinomų potyrių erdvė. „Ir mąstau sau dabar: kuo skiriasi sapnas nuo tikrenybės? Sapno nuotykius žmonės dažnai gyvena lygiai intensyviai, kaip ir tikrojo gyvenimo nuotykius“ („Sename dvare“).

Delfų orakulų imperatyvas „Pažink pats save“ atvėrė kelius į ezoterinę žmogaus slapybę, suteikė teisę žmogaus savitumui kaip atskirumui. Sielos akys, nukreiptos į tai, kas regima tik subjektyviuoju žvilgsniu, leidžia rasti ezoterinei vaizdinijai. Pirmiausia sąvokoms – *mistika*, *mistiškas*. Juozapo Albino Herbačiausko garsioji formulė: „Genijus – tai *mistiškas* sujungimas žemės piemenėlio ir dangaus karžygio dvasių“ („Genijaus meilė“). Ezoterizmas lietuvių literatūroje prasideda kaip nuoroda į *mistiką*, reiškiančią paslaptinę, nuo žmogaus valios nepriklausantį vyksmą, persmelkiantį ir gamtos vaizdinius. „Šnabžda po kojomis pageltę lapai; šen ir ten tebekvepia rezetų keras; valandomis diemedžiai dvelkia savo *mistišką* kvapą“, – rašo Šatrijos Ragana „Sename dvare“.

Individualieji pradai

XX a. pradžios lietuvių literatūros pasaulėvaizdyje vis daugiau vietos užima individualieji pradai. Žmogus suvokiamas ne tik kaip socialinis vienetas, tipas, bet ir kaip ezoterinės slapties, susietos ir su draudžiamais geismais, turėtojas. Žmogaus *kitoniškumo* raiška literatūroje transformuoja susiklosčiusias struktūras. Gam-

ta papildoma antgamte. Vis dažniau ištariamam Charles'o Baudelaire'o vardas. Lietuvoje neabejotinai žinoma jo poezija, persmelkta *Intymių dienoraščių* minties: „Apie kalbą ir raštą, kaip magiškus veiksmus, kaip dvasios galių iššaukimo meną“⁸. Literatūros formos darosi plastiškesnės ir kartu imlesnės tai XX a. pradžios literatūros patirčiai, kuri išreiškta ir tautosakiniais-mitiniiais pavidalais. Įdomus atvejis – Vinco Mykolaičio-Putino poema „Kunigaikštis Žvainys“ (1913), paremta nesukonkretingu žodiniu (iš principo sakytiniu) žinojimu apie praeitį. Bėri žirgai, broliai, sesės, šilko skaros, aukso žiedai, šaunūs raiteliai nurodo senosios karinės-istorinės dainos stilistiką. Bet uždara kunigaikščio Žvainio širdis („Pats savy užsirakinęs...“) yra kito kultūrinio kodo ženklas: paslapties, kuri glūdi žmogaus sieloje, kuri pavojinga ir žmogui, ir įprastai tvarkai. Paslaptis žmogaus pasaulyje veikia ir per aistras bei geismus. Slaptosios žinių – vaidilų žinios tarnauja tvarkos atkūrimui, taigi ir aistros valdomo žmogaus atkūrimui. Ir Putino dramoje senas krivis atsiranda kaip teisingumo ir teisėtumo institucija. Krivio prakeikimas yra slaptosios galios demonstravimas: „Tegul tave žemė dar šiandien praris, / Tegul šitos sienos užkris!..“

1912–1931 m. Kleopas Jurgelionis parašė pusiau eiliuotą pjesę-pasaką „Uždraustas geismas“. Tai vienas pirmųjų lietuvių literatūros žingsnių į *geismų* – pražūtingų aistrų pasaulį. Žingsnis, pridengtas pasakos. Nežinomos šalies karalaitis nori vesti savo seserį, kuriai protu ir grožiu nėra lygių. Siužetas remiasi senomis mitinėmis brolio ir sesers vedybų pasakomis, perspėjančiomis dėl kraujomaišos. Jurgelionio

⁸ Charles Baudelaire, *Intymūs dienoraščiai*, Vilnius: Andrena, 1996, 26.

tekste karalaitę gelbsti paslaptina senutė, gyvenanti pagiry, prie ežero. „Jos trobelė samana, eglių šakomis apklotą. Ją nuėjus ten mačiau, jos pagalbos aš prašiau. Ji žiniuonė, su nežinomais dievais sėbrauja ir iš jų galybės turi. Ji paslaptinę kelią tau atvertų savo paslaptim.“ Senutė nurodo karalaitę paslaptinę kelią mirtin – prasmegimą žemėn.

XX a. pradžios literatūrinis pasaulėvaizdis šiuos slaptos antgamtinės valios pasirodymus tekste toleruoja, įjungia į motyvacinę sistemą. Krypties rėmas („Kunigaikščio Žvainio“ ir „Uždrausto geismo“ atvejais – neoromantinis) priklauso antrinei motyvacijai. Pirminė paslaptinių būties darinių erdvė yra mitinė, į tekstinį paviršių iškelta tautosakinė kūrybinė vaizduotė. XX a. pradžios lietuvių literatūros dėmesį tautosakai sustiprina ir tamsiųjų, paslaptinių potyrių laukimas. Profesionaliosios vaizduotės veikimas šia linkme yra smarkesnis, ekspresyvesnis. Bendras amžių sandūros Europos kontekstas dar labiau intensyvina tamsiąją vaizduotę. Vincas Krėvė *Dainavos šalių senų žmonių padavimuose* sukuria ir pražūtingų geismų – aistrų vaizdinius, suliedamas juos su liaudiško pasakojimo stiliumi („Užkeikta merga“).

Tyrinėjant literatūros istoriją svarbu rasti tokių požiūrių, savotiškų *kodų*, kurie kitaip atvertų tuos pačius literatūros reiškinius. Laikantis fenomenologinės nuostatos, nauji požiūriai, metodologinės strategijos negali būti taikomi literatūrai, jie turi iškilti iš pačios kūrybos, iš jos vidinio, imanentinio sąryšingumo.

XX a. pradžia yra ypatingas tarpsnis visoje lietuvių literatūros istorijoje. Per maždaug du dešimtmečius literatūroje įvyksta esminių pokyčių, nulemtų ir bendro europinės kultūros konteksto. Iš naujesnių, mažiau įprastų kultū-

ros proceso sąvokų paminėtina *jugendo stilius*, *jugendas*. Šia sąvoka apibūdinami kai kurie bendri XX a. pradžios Europos kultūros reiškiniai, artimi *secesijai* – moderno kryptiniai, ieškojusiai meno šakų sintezės, ypač tapybos ir poezijos. Šiuo požiūriu į Mikalojų Konstantiną Čiurlionį galima žvelgti ir kaip į jugendo atstovą. Čiurlionio kūryba svarbi ir ezoterizmo sampratai – ji susijusi su paslapties jumi, su vidiniais regėjimais, su būties muzika. Istorinę, socialinę, mentalinę meno refleksiją Čiurlionis pagilina *estetinė* siekiamybe. Aurelija Mykolaitytė, gana išvalgiai aptarusi jugendo stilišką XX a. pradžios lietuvių ir latvių prozoje, pastebėjo ezoterinių bruožų Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės esė „Pats su savi“ (1909)⁹. Ši autorė dar nėra pakankamai tyrinėta. Ir vėlyvojoje jos kūryboje, ypač poemoje „Giria žalioji“, yra ezoterinių bruožų¹⁰.

Iš idėjų, pozityviųjų nusiteikimų XX a. pradžios estetinio avangardo kūrinuose pereinama į jutimines, interpretacines kolizijas. Stiprinamas *individualumo pradas* – atskiro jumo, atskiru ir atskiriančiu patyrimu. Netgi specialiai provokuojamo atskirumo, slaptumo, keistumo, paslaptinumo pradas. Kaip tik čia būtina atsižvelgti į XX a. pradžios lietuvių literatūros supratimą papildantį ir atnaujinantį *ezoterizmo* akcentą.

XIX a. pabaigos Lietuvos literatūra, ypač didaktinė, švietėjiškoji literatūra, yra *egzoterinė*, skirta visiems, kartais ir atskirai liaudžiai. XX a. pradžioje pasirodo dar labai neapibrėžtų ezoterinių tendencijų – reikia kurti nebe

⁹ Aurelija Mykolaitytė, „Jugendo stilistika lietuvių ir latvių prozoje“, *Darbai ir dienos* 35, Kaunas, 2003, 50.

¹⁰ Jugendo problematika išskleidžiama Ritos Tūtlytės straipsnyje „Literatūrinis jugendas. Tarp tradicijos ir modernumo“, *Literatūra* 45(1), 2003, 35–49.

liaudžiai, o labiau prasilavinusiems, formuoti naują kultūrinę bendruomenę, orientuotis į apšviestuosius. Šią bendrąją ezoterinę linkmę giliną sąlytis su XIX a. pabaigoje Vakarų Europoje ir Rusijoje sustiprėjusiomis ezoterinėmis, okultistinėmis tendencijomis. Čia atgyja ar iš naujo formuojasi *spiritizmas*, *magija*, *masonų judėjimas*, *teosofija*, kurių syvais minta vadina-masis *dekadentinis (décadence* – smukimas, nuopuolis) literatūros sparnas, pirmiausia pasirodęs Prancūzijoje, o vėliau perėjęs į kitas literatūras jau su ryškesniais krypties bruožais – ypač simbolizmo. Ezoteriniai, kultiniai reiškiniai iš esmės būdingi žmogui: nuo Delfų orakulų iki lietuvių žynių ir žiniuonių, minimų ne tik senųjų tikėjimų aprašuose, bet ir Martyno Mažvydo, Antano Baranausko.

Sustiprėjęs *moteriškasis* literatūros pradas, pirmosios feministinės refleksijos irgi gali būti siejamos su slaptėsiu, gilesniu žmogiškųjų patyrimų siekiu. Anksčiausiai slaptųjų moteriškų patirčių klodas atsivėrė Žemaitės etnografi-niuose pasakojimuose Gabrielei Petkevičaitėi-Bitei (1905–1906). Įdomiausia juose – gimdy-mo slėpiniai, į kuriuos atsigręš ir Vydūnas. Bet tik moteris galėjo pasakyti apie slaptą savo galią, gyvą ir grasančią jos pačios gyvybei: „*Maci-ca* (gimda) yra gyva bobos pilve, tokia kaip var-lė. Leidus pasikelti į aukštą, ji apžios širdį arba užsmaugs gerklę, ir turės boba mirti“¹¹.

XX a. pradžios lietuvių literatūroje vis la-biau įreikšminami *atskirieji* žmogaus patyrimai, bet dar atsargiai traktuojamas *kūnas*, kūno aistros, geiduliai, seksualiniai potyriai. Ezote-rinis kūno seksualumas pridengiamas erotine poetizacija. Pirmieji erotinio atvirumo prover-

žiai pasirodo Kleopo Jurgelionio poezijoje. Jurgelionis pirmas taip ryškiai brėžia kūrybai svarbią takoskyrą:

Ne logika ir ne tikrovė,
Ne tai, kas buvau ar esu,
Ne tai, ką matau, ką girdžiu ar apčiuopiu,
Ne tai, kas baisu,

Bet tai, ką sapnuoju pasiilgęs,
Kas kergia spalvingais vaizdais
Nebūtą su būtu, dievą ir žmogų,
Kas glaudžia sparnais.

Kas jaučia nepalytimą dvasią,
Kas moka be lūpų bučiuot
Ir meile meilingai meiluoja
Ir gali be dainos dainuot.

(„Ne eilės...“)

Gamtos patyrimai, gamtos motyvai veikia kaip *sublimaciniai* ir erotikos požiūriu. Ero-tiniai jausmai sublimuojami gamtos motyvais. Vinco Mykolaičio-Putino simbolistinės lyri-kos (*Tarp dviejų aušrų*, 1927) tekstų aukščiau-sia estetinė kokybė paremta erotine subli-macija, kylančia ir iš stipraus, *paslaptingo geis-mo pasisakyti*. Stiprios erotinės pulsacijos ei-lėraštis „Žemei“; jame įrašyti kūnas, kūno gestai ir geismai: „Aplėbiau tave, kaip nė vie-nas aplėbt negalėtų. Įaugau tavin chaotingų geismų šaknimis“.

Pakylėtumas, aukšto tono emocinė reakci-ja į gamtą – iš romantizmo perimtas stilius, mo-tyvuotas įkvėptos *romantizmo filosofijos*. Gal labiausiai – Friedricho Schellingo, dariusio di-desnę įtaką kūrybos, o ne filosofijos istorijai. Gamta yra žmogaus dvasios tėvynė, namai. Ši Schellingo mąstymo šaknis giliai įleista į lyri-nės poezijos žemę. Gamtojauta žmogui yra įgimta. Bet *igimimas*, išeidamas į šviesą, reikš-damasis formomis, būdais, tekstais, yra sustip-rinamas motyvacijų, kylančių iš religijos, filo-sofijos, iš etninės kultūros klodų. XX a. pra-

¹¹ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, *Pasaulinės literatūros is-torijos vadovėlis. Kritika. Folkloras*, Vilnius: Vaga, 1968, 315–349.

džioje pasirodo mistinio žmogaus ir gamtos ryšio apraiškos – net realistinis Krėvės „Skerdžius“ (1915) turi maginių ir mistinių elementų.

Iš kur turi ateiti pasitikėjimas, kad tai, kas žmogaus patiriama, kas atpažįstama kaip įgimta, yra svarbu, įgali tapti reikšminga ir kitiems? Manytina, kad tam tikras patikėjimas ateina ne tik iš didžiųjų kultūros sistemų, bet ir iš kitų patirties, iš to, kaip kiti patiria tai, kas yra patirta vieno, atskiro. Gilieji gamtos patyrimai yra atskiri, *individualūs*.

Žmogus nėra vieningas ir vientisas. Kaip gamtinė būtybė jis priklauso kūniškai gamtai, paklūsta jos priežastingumui, o kaip būtybė – sau, gyvena savimi, iš savęs. Žmogus, kaip žinantis, suvokiantis, susikuriantis elgesio taisykles, tarsi *pereina* į kitą pasaulį, mąstomą, įvaizduojamą, juntamą, nujaučiamą. Žmogaus dualizmas yra nepaneigiamas.

Poetinis interesas gamtai susijęs su žmogaus inteligencija, su gebėjimu peržengti save – gamtinę būtybę. Ir peržangoje susitikti su kurtinančia tyla arba su paslaptimi. Poetinis interesas veši *dvasinėje nežinomybėje*; nežinoma, kurlink pati *kalba* pasuks pirminį impulsą. Dvasinėje nežinomybėje, išgaubtoje ir įgaubtoje gamtos, platesne prasme – kosmoso, randasi ir *ezoteriniai* pasaulėvokos momentai. Išjausdamas į gamtą, į kosminę begalybę ir bekraštybę, jausdamas, kad pats yra tarsi įjaučiamas (metaforiškai – *įaudžiamas*), žmogus susitinka su paslaptimi. Santykis su gamta, ypač kylantis iš pažįstamos įprastos daiktų artumos, žmogui yra ir jo paties paslapties vieta. Priartėti prie paslapties, ją sužinoti, atskleisti yra didžioji ontologinė kūrybos inspiracija. Kūrybinė būseną yra savaip *svaiginanti*, jos gėlmėse iš tiesų veriasi kitaip nepatiriami dalykai; atrodo, kad žmogui patikima tai, kas pri-

klauso nežinomai aukštesnei valiai. Čia slypi ir religijų šaknys. Religijų ezoterizmas – atskira tema. Viena iš žinomesnių šios krypties studijų – Eduardo Schürre's *Didieji pašvęstieji* (1914), kurioje teigiama, kad visos didžiosios religijos turi išorinę ir vidinę istoriją. Išorinę istoriją nulemia dogmos, mitai, kultai. Vidinės istorijos šerdis – slaptieji mokymai, susiję su ypatinga, išskirtine pašvęstųjų patirtimi. Tai tikroji ezoterinė religijų linija¹².

Ne kartą bandyta ryškinti vieningą religijų ezoterinį pamatą, jungiamą slaptųjų mokymų ir doktrinų. Religinė mistika yra būtinoji slaptųjų mokymų dalis. Giliosios, individualiosios religingumo formos yra ezoteriškos. Šį bruožą galima atsekti XX a. pradžiai gana svarbaus poeto kunigo Motiejaus Gustaičio poezijoje, paveiktoje simbolizmo estetikos, sublimuoto ezoterizmo:

Jaučiu ant dūšios kningą.
Jos įtalpa slaptinga
Keistais akordais audžia
Ir sielos harfą gaudžia.

(„Baltoji viešnia“)

Eilėraštis veda slapties taku. Jausmas – patyrimo būdas. Slapto turinio knyga, keisti akordai, gaudžiantis sielos instrumentas. „Baltoji viešnia“ – simbolis, sukaupiantis slaptlingumo pajautą.

Žmogaus kūrybingumas, galėjimas veikti pasaulyje ne visiems prieinamais būdais kelia ir paslapties nuojautą. Menas suvokiamas kaip paslapties raktas, kaip kelias į nežinomybę. Simbolizmo manifestacijos tai itin pabrėžia. Bet šį pabrėžimą reikėtų suprasti kaip problemos atnaujinimą, kaip iš naujo užmegztą ryšį

¹² Эдуард Шюре, *Великие посвященные. Очерк эзотеризма религий*, Москва: Книга Принтшоп, 1990, 5.

su didžiaisiais mistikais, pavyzdžiui, su mokytoju Eckhartu, Viduramžių mąstytoju, raginusių ieškoti išeities savo atskiroje tylybėje. Šis vardas – vienas iš jungiančiųjų metafizinę tradiciją.

Mistinės percepcijos linija pereina per gyvenimo filosofiją, paveikia ir hermeneutinio aiškinimo prielaidas. Wilhelmas Dilthey'us, smarkiai paveikęs XX a. pradžios kultūrinį ir kūrybinį pasaulėvaizdį, teigė metafizikos ir hermeneutikos sąryšingumą; metafizika yra hermeneutikos motoras¹³.

Hermetizmas: Algimanto Mackaus „Hermetiškoji daina“

Rinkinyje *Neornamentuotos kalbos generacija ir augintiniai* (1962) Algimantas Mackus paskelbė ciklą „Hermetiškoji daina“, kurioje liaudies dainų intonacijos jungiamos su uždromis, neįsileidžiančiomis vaizdinių formomis:

Kai pavargęs nuo prisikėlimo,
Kristau, ieškosi poilsio,
aš būsiu patogus karstas:

Kondoras stiprus, hiena alkana,
šanariai įskausminti
iki neskausmo.

Poezijos modernizacija vyksta ir kaip jos hermetizacija. Hermetiškausias poetas – Stéphane'as Mallarmé.

Ezoterizmas kaip meno kūrybos savastis humanistikai nėra naujas dalykas; į viešumą jis pradėjo kilti kartu su tokių kūrėjų kaip Mallarmé, Baudelaire'as ar Rimbaud tyrinėjimais. Gana intensyviai šiuo požiūriu tyrinėjama ir XX a. pradžios rusų literatūra¹⁴. Tyrinėjimuo-

¹³ Benn Vedder, *Was ist Hermeneutik? Ein Weg von der Textdeutung zur Interpretation der Wirklichkeit*, Stuttgart, Berlin, Köln: Kolhammer, 2000, 69.

¹⁴ Н. А. Богомолов, *Русская литература начала XX века и оккультизм. Исследования и материалы*, Москва: Новое литературное обозрение, 2000, 549.

se įvairuoja terminija: kartais greta ezoterizmo artima prasme vartojamas *okultizmas*, *hermetizmas*. Manytina, kad požiūriui į literatūrą (ypač į jos istoriją) tinkamiausia yra *ezoterizmo* sąvoka – pati plačiausia, apimanti bendriausią žmogaus ir pasaulio slėpinių nujautimą, pripažinimą ir išpažinimą. *Hermetizmas* – labai sena mistinė tradicija, prasidėjusi pirmaisiais mūsų eros amžiais Graikijoje. Tai paslapties turėjimas, jos jautimas ir saugojimas, Egipto žinių patirčių perėmimas. Hermetizmas turi savo autoritetinį tekstą – misterijų rinkinį *Hermetiškas rinkinys* (*Corpus hermeticum*). Hermetizmas lyrikai kaip literatūros rūšiai būdingas ne vienu požiūriu; bendriausia prasme jis susijęs su neaiškumu, būsenų tamsumu, paslaptimis, mistiškais patyrimais. Hermetinis kodas reiškia, kad kūrinyje veikia uždara sistema – perskaityti, suprasti galima tik žinant kodą. Hermetizmas siauresne prasme humanistikoje vartojamas kaip terminas tamsiems, mįslingiems, tarsi ir specialiai užtamsinamiems lyrikos bruožams pavadinti¹⁵. Hermetizmas atrodo esanti būtina sąvoka aiškinantis ir simbolizmo, kaip modernizmo atšakos, poetiką. Hermetiškas šiuo požiūriu apima ir mistinius vaizdinius. Juos įprasminti gali *ne vaizduojanti*, o *įsivaizduojanti* kalba, veikianti iš savęs, *veidrodžiškai* į save atsigręžusi. Metafora randasi paradoksaliu būdu: kalba, *dar* nesanti, *jau* atsigręžia į save. Šviesa atspindima tamsos, tamsa – šviesos. Simbolizmo metaforinėse gilumose formuojasi *tylos-nutilimo* prieš paslaptį paradigmos, duodančios pradžią tylos estetikai, žmogaus įsiklausymui į tai, kas negirdima, paslaptį, mistiška.

¹⁵ Dieter Borchmeyer; Viktor Žmegač, *Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos*, Vilnius: Tyto alba, 2000, 136.

Mistika – labiausiai įprastas ir tamsiųjų, paslaptinių galių veikimo kūryboje apibūdinimas. Mistika kaip žodis etimologiškai susijęs ir su *užsimerkimu*: užsimerkti, kad matytum širdies tyloje ir akių tamsoje, *ten* susitiktum su tuo, ko nėra šviesiame ir kalbiame paviršiuje. Mistika bendriausia prasme gali būti apibūdinama kaip *paslaptinumo* aktyvizacija; mistika suaktyvėja po žmogaus pasaulio sukrėtimų, kaktaklizmų, kai imama ilgėtis *kažko* nepaprasto, ypatingo, kas padėtų gražinti prarastą gyvenimo pusiausvyrą. Vien žmogaus galiomis nebepasitikima. Ir kūryboje nepasitikima vien *logos* veikimu, siekiama peržengti jo ribas. Neoplatonizmas (Plotinas) nebepasitenkino filosofija, laikė ją žemesniuju keliu, kuris tik padeda sielai pakilti į aukštesnį lygmenį, pasiekti *ekstazę*, regėti mistiniu žvilgsniu, siektis dievybės. Neoplatonizmas (III a. po Kr.) turėjo įtakos krikščionybei, kuriai taip pat būdingi mistiniai potyriai. Viačeslavas Ivanovas, įžymus XX a. pradžios rusų rašytojas simbolistas, rašęs ir apie Čiurlionį, analizuodamas Jurgio Baltrušaičio poeziją, pastebėjo jos ryšį su neoplatonizmu ir teigė, kad jo eilėraščiai galėjo būti artimi XVIII a. mistikų ložėms¹⁶. Mistiniams nusiteikimams artimas ir *okultizmas*, labiausiai susijęs su praktiniais bandymais pasinaudoti (iš tikrųjų ar tik tariamai) antgamtinėmis galiomis. *Magija* ir *spiritizmas* laikytini svarbiausiais okultizmo pasireiškimo būdais. Okultizmas labiau susijęs ne su pačia kūryba, o su menininkų polinkiais, bandymais ir norais patirti, *sužinoti* kažką ypatinga, peržengti įprastas patirties ribas. Okultizmas nepriimti-

nas krikščionybei: esą maginiais, spiritistiniais potyriais žmogaus dvasia išardoma ir deformuojama.

Ezoterizmas vienaip ar kitaip yra persmelktas *gnosticizmu* (tam tikra prasme gnosticizmas gali būti laikomas ir pirminiu), reiškiančio racionaliū būdu neperteikiamą mistinį išminties siekimo kelią. Gnosticizmas prasideda Antikoje (II a. po Kr.), atsinaujindamas ir keisdamasis, susipindamas su krikščionybe ar nuo jos nutoldamas, jis įsitvirtina Europos kultūros istorijoje. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje reikšmingiausios ir Lietuvos meną tiesiogiai palietusios gnostinės sistemos yra *teosofija* (E. Blavatskaja) ir *antroposofija* (R. Steineris). Pažinti, vadinas, atskleisti giliausias kosminėse struktūrose užkoduotas tiesas – toks yra teosofijos ir jai artimos antroposofijos siekinys, žmogų suvokiant kaip galimą antgamtinės tiesos mediumą. Kūrybingos dvasios žmonės visada linkę išbandyti nežinomybę. Rudolfas Steineris yra daręs įtaką ne vienai kūrybingai asmenybei, tarp jų ir poetei Marinai Cvetajevai¹⁷.

Rytų kultūros, ypač Indijos senosios vedos, jų filosofinis idealizmas, gnosticizmo tendencijoms suteikia stiprią atramą. Rytuose puoselėjamos įvairios mistinės, ekstatinės bei intuityvios patirties formos¹⁸. Vakarų kultūros gręžimasis į Rytus, įvairių jos formų perėmimas prasideda XIX a. pabaigoje, panašiu laiku, kai suaktyvėja ir ezoteriniai judėjimai. XX a. pradžios lietuvių kultūroje jau pastebimos ryškėjančios ir susipinančios šių reiškinių linijos.

Labiausiai šios linijos matomos Vydūno kū-

¹⁷ Татьяна Кузнецова, *Цветаева и Штейнер. Поэт в свете антропософии*, Москва: Присцельс, 1996, 9–154.

¹⁸ Thomas Munro, *Rytų estetikos ir meno pasaulis*, Vilnius: Vaga, 1997, 111.

¹⁶ Вячеслав Иванов, „Юргис Балтрушайтис как лирический поэт“, *Русская литература XX века (1890–1910)*, Москва: Мир, 1917, 306.

ryboje – čia jos sietinos su ezoteriniu slaptumu. Iš paslapties, iš didžiojo slėpinio pajautos atsišakoja Vydūno dėmesys Rytams, teosofijai, senajai ikirikščioniškajai lietuvių tikybai. Vydūnas perima kūrėjų mistikų pasitikėjimą menu: menas gali pakeisti žmogų ir pasaulį. Okultinė meno galia aiškiai teigiama simbolizmo pasaulėvokos, ji atpažįstama ir presimbolitinėse Arthuro Rimbaud galios, slypinčios ir kalbinėse lytysė, nuojautose. Su Rytų kultūra sietini Baltrušaitis, Krėvė, Čiurlionis. Čiurlionio kūryba paslaptina, tarsi susieta su nežinomos galios veikimu: laiškuose, užrašuose apie ją užsimenama kaip apie šviesą (su savim, iš savęs, savyje), kaip apie ypatingą, tik meno kalba teperduodamą patirtį. Jo paveikluose skleidžiasi iš vizijų atėję simboliai, slaptu būdu susiję su regėjimais. Čiurlionio ir Vydūno artimumas iš esmės remiasi tais pačiais, su ezoterine žmogaus pasaulio sąrangos slaptimi susijusiais, pasaulėžiūros aspektais: „Bendruosius tų pasaulėžiūrinių pamatų bruožus bene labiausiai bus nulėmęs abiejų kūrėjų sąlytis su senovės Rytų, didžiąja dalimi indų, dvasine kultūra, ypač pažintis su religiniais bei filosofiniais šios kultūros pagrindais“¹⁹.

XX a. pradžios lietuvių literatūroje orientacija į gamtą, į gamtiškąjį žmogų (Igno Šeinius Kuprelis, Krėvės Skerdžius) veikia ir kaip *chtoninės metakultūros* (Regimanto Tamošaičio konceptas²⁰) ženklas. Chtoniškoji metakultūra gilina tarsi savaiminį agrarinės kultūros skleidimąsi kalbos formomis, modernizaciją susieja su archaizacija. Ezoterinės tendenci-

jos susijusios su slapto žinojimo senumu, ilgamžė patirtimi. Žinojimas yra buvęs, tik prarastas, užmirštas – čia regimos tragiškos žmogaus istorijos pasekmės.

Ezoterinės, okultinės idėjos tiesioginiais pavidalais Lietuvą pasiekė per Rusiją ir Lenkiją. Ryškus pavyzdys – Juozapas Albinas Herbačiauskas; jo kūrybą ezoterizmo požiūriu reikėtų vertinti visiškai atskirai. Atokiau lieka Oskaras Milašius – iš esmės mistinis ir hermetinis poetas, kaip teigia Elina Naujokaitienė, bandydama aprėpti sudėtingą mistinės literatūros tyrinėjimų sritį²¹. Milašius yra žymiausias su Lietuva susijęs poetas, neabejotinai turėjęs mistinių patyrimų.

Patyrimo linija

Patyrimo problema neapeinama ir kalbant apie ezoterinius reiškinius literatūroje. Žmogus susiduria su tuo, ko paprastai negali paaiškinti. Dvasinė tikrovė apskritai yra sudėtinga todėl, kad ji nėra tikrovė įprasta prasme. Mistika gali būti ir simuliuojama – neatmestina ir šita žaidybinė ezoterizmo forma, lengvesnė, egzoteriškesnė, prieinamesnė. Vis dėlto pats patyrimo centras susietas su paslaptiniais paties kūrėjo išgyvenimais, patirtimis, kurių aukščiausia forma yra *ekstazė*, bauginantis ir gražus *išėjimas iš savęs* būnant *kažkur kitur*, užleidžiant vietą savyje *kažkam kitam*, svarbesniam ir reikšmingesniam.

Mistinių patyrimų, manytina, yra turėję Šatrijos Ragana, Herbačiauskas, Vydūnas. Pastarieji atvirai apie šias patirtis kalbėję, Šatrijos Ragana, priešingai, slėpusi. Aukščiausio-

¹⁹ Vacys Bagdonavičius, *Sugrįžti prie Vydūno*, Vilnius: Kultūra, 2001, 181.

²⁰ Regimantas Tamošaitis, *Kelionė į laiko pradžią: indų idealizmas, Vydūnas, Krėvė*, Vilnius: Pradai, 1998, 294.

²¹ Elina Naujokaitienė, *Oskaras Milašius – mistikas ir hermetinis poetas*, Kaunas: VDU leidykla, 2001, 204.

mis dvasinės patirties akimirkomis (ekstatinis lygmuo) žmogaus sąmonė tarsi *ištuštėja* užleidama vietą kažkam nežinomam – svarbesniam ir reikšmingesniam. Tai muzikos ir lyrinės poezijos slaptasis *takas*. Lyrika pačia savo prigimtimi yra ezoteriška, siekianti slaptybės. Metafora yra slaptojo žinojimo kodas, šifras, išlaidomas kalbos. Aukščiausia ezoterinė lyrikos galia pasireiškia melodine magija arba magine melodija, išsprūstančia iš tikrovės ir intelekto kontrolės. Maginė melodija susijusi su seniausiais žmogaus dvasios patyrimais, apie kuriuos užsimenama *Bhagavadgitoje*, kituose šventuosiuose tekstuose.

Albertas Zalatorius rašė, kad XX a. pradžios kultūroje įvyksta itin didelių pasikeitimų, kuriuos jis apibūdino kaip *estetinės sąmonės lūžį*. „Susidarė vakuumas, kurį labai greitai pradėjo užpildyti modernioji Vakarų Europos filosofinė bei estetinė mintis: A. Bergsono intuityvizmas, F. Nietzsche individualizmas ir skepticizmas, S. Freudo psichoanalizė, savita Rytų religijų kosmologija ir moralinis maksimalizmas, o šalia to – Vakarų Europoje stiprėjantis reliatyvumo ir nuotaikos kultas.“²² Sutinkant su šiais situacijos motyvais, reikia atsižvelgti ir į bendresnę perspektyvą, nulemtą pozityvizmo krizės akivaizdoje sustiprėjusių ezoterizmo tendencijų.

XX a. pradžioje esmingai kinta pats kūrybos supratimas. Įteisinamas pamatinis *neaiškumas*. Ignas Šeinius nuo pat savo kūrybinio darbo pradžios (ir tai atsispindi „Kuprelyje“) apie meną mąstė kaip apie žodžio ir medžiagos pavertimą gyvybės energija: „Menas yra pačios gyvybės pradmuo, jos nenuilstama pastanga

amžinybėn įsigyventi“²³. Pabrėžiama *intuicijos* reikšmė. Probleminamas tikrovės, jos ribų supratimas: „Tikroji tikrovė tegali būti tai, iš kurios visas vyksmas, visas gyvenimas, visas pasaulis, visa Visata nutyla. O tik ir maža apie tai galvojus, numanoma, kad tai Didis slėpinys. Ir žmogus ties juo nutyli ir nusilenkia. Jaučia, juk ir jis pats su savo esme yra slėpiningas ir Didžiajame Slėpinyje palaikomas“²⁴. Slėpiningas žmogus susijęs su didžiuoju slėpiniu. Šia Vydūno nuostata galima apibrėžti pačią bendriausią XX a. pradžios situaciją, palankią ezoterizmui, įaugančiam į kultūros sudėtingėjimo ir modernėjimo paradigmas.

Lietuvių kultūroje ryškėja ir savitasis ezoterinių tendencijų dėmuo: tautos kaip sutelktinio individo gyvybės ir galios paslaptینگumas. Vydūnas šį ezoterinį branduolį stiprina ryšiais su vedų, sanskrito tradicija. Herbačiauskas meilę tautos Genijui iškelia kaip ypatingą dvasios savybę, sukuria ekstatinės prigimties himnų. „Genijaus meilėje“ (1907) sakoma:

O Lietuva, Lietuva!
Tu dar nežinai, neišmanai, kaip tu
Dvasiškai turtinga!
Kiek Tavo gamtoje grožės, o žemėje – galybės!
Kiek dvasišku turtu piliakalniuose, griuvėsiuose!
Kiek poezijos ežerų ir upių pažvelgime!..
Būdamas karaliumi, nuo Europos
Tarnų skolini.

Tautos Genijus – ypatinga paslaptis, kurios turi būti ieškoma. Tai lietuvių neoromantizmo ezoterinė idėja, savaip persmelkusi Vaižganto *Pragiedrulių*, Krėvės paslaptingos šiaudinės pastogės tekstus.

Ezoterizmas dažniausiai susijęs su gyvybės ir mirties slaptumu. Šioje sankryžoje jis šako-

²² *XX amžiaus lietuvių literatūra*, Vilnius: Vaga, 1994, 15

²³ Ignas Šeinius, „Mūsų literatūros linkmės“, *Naujoji Romuva*, 1932 balandžio 17.

²⁴ Vydūnas, *Raštai* 3, Vilnius: Mintis, 1992, 379.

jasi, įgydamas įvairių modifikacijų, taip pat ir neišvengiamo Blogio reiškimosi pasaulyje formų. Ten, kur pasirodo Blogio demonai, ezoterizmas suartėja su okultizmu. Ir vienur, ir kitur išlieka mistinis klodas, maitinamas sapnų, regėjimų, tikėjimų, prietarų. *Okultizmas*, ypač mąstant apie literatūrą, reiškia tam tikrus slap- tus veiksmus, kylančius iš antgamtinių galių ir turinčius tikslą ką nors paveikti: sugrąžinti mirusįjį ar bent jį išvysti, padaryti kam nors pik- ta, apskritai paveikti likimą. Alchemija, magi- ja, astrologija, chiromantija yra populiariaji okultizmo variantai.

Juozapas Albinas Herbačiauskas, kaip jau minėta, jautė polinkį į ezoterinį, netgi okultis- tinį pasaulio supratimą. Galima manyti, kad yra turėjęs ypatingų slaptų patyrimų arba ga- na įtikinamai juos simuliuavęs. Jo šūkis: „Drįs- kim žingeidauti, drįskim pažinti *paslėptą tie- są*“ (str. „Pažinkim patys save!..“). Psichologi- nis ezoterizmo, okultizmo pamatas – pripažinti esant slaptą ar paslėptą tiesą. Modernizmą Herbačiauskas siejo ir su masonizmu – maso- nų judėjimai priklauso ezoteriniams kultūros reiškiniams. Masoninis modernizmas turi sai- tų ir su tam tikrais slaptais ezoteriniais bei okultiniais reiškiniais.

Dievo šypsenų (Kaunas, 1929) pradžioje Herbačiauskas įrašė:

Kūryba – tai nuolatinė avantiūra ne vien su gamta, bet ir su Viešpačiu Dievu.

Geriausias matematinis išradimas – vergu gimti ir vergu mirti! Tegul Viešpats Dievas ku- ria. Žiauria Dievo šypsena spindi saulė: jos spin- duliai aistringiausiai glamonėja didenybės griu- vėsius – griaučius.

Didžiausia gyvenimo paslaptis – I r o n i j a ;
Jos dvasia alsuoja visa gamta.

Žmogus – Ironijos juokingiausia auka!

Kūrybos kaip avantiūros, kaip būtinos ri- zikos supratimas – tai viena pusė. Kitoje pu-

seje – Ironijos adoracija. Tai reiškia išlaisvintą santykį su pasauliu, tradicinėmis vertybėmis bei normomis. Ir provokacija – taip pat ir ezo- teriniais bei okultiniais literatūrinės kūrybos bandymais. Herbačiauskas ironiškai žvelgia ir į okultizmą, į okultines draugijas, sąjungas. Dvejopas santykis: vienu metu taip ir ne, rim- ta ir teverta juoko. „Meilė ir neapykanta“ (*Die- vo šypsenos*), su paantrašte „Variacijos Don Ki- choto tema“. Situacija: „Besibastydamas nak- timis įvairių miestų gatvėmis, aš baigiau tikrą gyvenimo akademiją ir mačiau tokias paslap- tis, kokių nė sapnuoti neišdrįs mūsų mokslin- inkai. Tikrai d e m o n i š k o s t o s paslaptys“. Ezoterinėje bei okultinėje tradicijoje demonas yra dažnas žodis. Gr. *daimōn* – dievybė, dvasia; įvairių religijų dvasinė būtybė, užimanti tarpinę padėtį tarp dieviškojo bei žmogiškojo prado ir paprastai veikianti žmonių nenaudai. Puolusios dievybės, puolę angelai. „Meilėje ir neapykantoje“ pasakotojas, autorius *alter ego*, naktį susitinka su įžymia moterimi, patekusia į meilės trikampį. Atvirą pokalbį moteris su- vokia kaip susitikimą su šėtonu, gundžiusiu už- mušti vyrą.

Herbačiauskas yra gilinęsis į *metapsichikos* problemas, į dvasinių reiškinų sferą, kurią vei- kia antgamtinės jėgos. „Meilėje ir neapykan- toje“ pateikiama tokio gilinimosi motyvacijų.

Vieną kartą aš, giliai susimąstęs tuomi, kaip mano pašnekėšį su Šėtonu meniškai sukurti, taip savo išvaizda išgąsdinau tūlą pilietį, jog jis išsigandęs ir mane išgąsdino! Įsigilinęs į šio įvy- kio prasmę, aš galop supratau, kad stiprus mąs- tymas veikia fizinę žmogaus esybę (jo išvaizdos, išraiškos formą). *Tai psichinio gyvenimo magi- ja*. Nuolatinis kilnus mąstymas teikia veidui kil- numo išraišką. Niekšiška veido išraiška demas- kuoja niekšo sielą. Kokia mintis, tokia veido iš- raiška! Taip, tikrai. Mąstymas apie baisenybes daro žmogaus veidą baisų! Aš labai tragingai įsitikinau.

Herbačiauskas ne kartą kalba apie paslaptingą *valios emanaciją* ir *eksteriorizaciją*. Tai ragau, raganių, kerėtojų galia – pajėgumas savo valia paveikti blogio pusėn. Be abejonės, Herbačiauskas lietuvių literatūroje yra toliausiai nuėjęs tamsiojo okultizmo kryptimi. Bet okultinės ezoterinės pasaulio sampratos realizacijos parodo ir ribą – tolstama nuo literatūros, ji apleidžiama. Riba čia labai nežymi, lengvai pažeidžiama.

Čiurlionienė-Kymantaitė literatūros atnaujinimo pastangomis, ypač „Gabijos“ laikotarpiu, yra tarsi Herbačiausko bendrakeleivė, tačiau ji realizuoja šviesiąją ezoterizmo pusę, susijusią su tautosaka, su tiesioginiu jos patyrimu grynoje etninėje erdvėje, skatinusioje ieškoti „individuališkos galybės“²⁵. Individualizmas yra Čiurlionienės atramos taškas – iš jo kilo ezoterinės nuojautos, kurios skleidėsi kaip „troškimas ko nors gilesnio, negu gili žmogaus psichologija“, ieškojimas „visa apimančių simbolių, neišaiškinamo, aukštesnio, mistiško“. Kaip tik šie Čiurlionienės žodžiai, išsakyti *Lietuvoje* (1910), straipsnyje „Mūsų teatras“, bendriausia prasme išreiškia ezoterizmo tendencijas XX a. pradžios lietuvių literatūroje. Tai

²⁵ Cit. iš: *Lietuvių literatūros kritika* 1, Vilnius: Vaga, 1971, 388.

ilgesys *neišaiškinamo, mistiško*, sutelkto į visa apimančius simbolius. Kartu tai modernizmo žingsnis, jau atspėjamas kaip žingsnis simbolizmo linkme – ta linkme, kuria jau einama R. Wagnerio muzikos, H. Ibseno, M. Maeterlincko dramų.

Literatūrinį ezoterizmą galima suprasti kaip vieną modernizmo tendencijų, kylančių iš siekio remtis individualiaisiais pradais, nesitenkinti buities, esamybės pavidalais, siektis paslaptingų esmių. Šiuose siekimuose jungiasi metafiziniai, mistiniai, gnostiniai požymiai. Okultizmas yra literatūrinio ezoterizmo riba. Galbūt – ir savotiško šarlatanizmo, kurį įgalina nykstantis menininko atsakomybės jausmas.

Bet svarbus lieka ir toks perspėjimas: „Šių dienų filosofas, kuris niekada nebuvo pasijutęs šarlatanais, yra toks lėkštas protas, kad jo darbų tikriausiai nė neverta skaityti“²⁶. Pabrėžiant ryšį tarp mentalines vibracijas atskleidžiančios filosofijos ir ieškojimų dvasių įteisinančios literatūros, galima teigti, kad ezoterinės tendencijos yra būtinosios kūrybinės rizikos elementas, gana savitai pasirodantis ir dabarties kūryboje – tarp metafizinės aistros ir buvimo „anapus gėrio ir blogio“.

²⁶ Leszek Kotakowski, *Metafizinis siaubas*, Vilnius: Amžius, 1993, 7.

ESOTERISM IN LITERATURE AND IN LITERARY HISTORY

Viktorija Daujotytė-Pakerienė

Summary

The article is inspired by intensified attention to the esoteric in humanities. The author tries to find out what are the roots of esoterism in tradition, what are the links between esoterism and an idealistic explanation of art and creative nature. The connection between esoterism and modernism is being stressed. The main attention is paid to Lithuanian literature

of the beginning of the 20th century: it programically declared the longing towards the secret, the mystical. Links are established between esoterism, occultism, mysticism and partly hermetism.

From the methodological point of view, the main orientation is towards phenomenological notion of literature and literary process. The creative activity

of consciousness has many various levels of experience, however, it is impossible divide this activity into rational levels of reason and result. In the literary process there are important not only external (social, political, economical factors) but internal movements of consciousness as well. They are linked with the state of longing, anxiety, seeking, more or less explainable, and with personal experience of artists.

Esoterism is rooted in ancient mysterious religions and shows the secretness of religious doctrines and cults. In cultural history esoterism denotes an attention to the mystical, unexplainable (both in personal life and in the world); the attention is of a more general type. Magic and ocltism in some cases are the broader, in other cases the narrower frames of esoterism.

Gauta 2004 04 26
Priimta publikuoti 2004 05 12

Autorės adresas:
Lietuvių literatūros katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
El. paštas: viktorija.pakeriene@flf.vu.lt